

HORVÁTH TÜNDE

Páros szarvasmarha temetkezések a késő rézkorban

Az Óvilág (beleértve Európát, Észak-Afrikát és a Közel-Keletet) területén Kr. e. 3600/3500 és 2200/2000 között egy érdekes, új jelenség terjedt el az állatokkal kapcsolatos rítusok között: a tehén-áldozat. Ez az időszak a maga 1500 évével több régészeti korszakot és több régészeti kultúrát ölel át. Magyarországon területén ez durván a késő rézkor, a rézkor–bronzkor átmenet és a kora bronzkor időszakát jelenti.

A szarvasmarha az ember egyik legfontosabb háziállataként már a legkorábbi újkőkori kultúrákban feltűnt a tenyésztett állatok palettáján, és igen fontos szerepet játszott az élelmezésben. E korai időkben, amikor az emberi kultúrák a vadászó-gyűjtögető életformáról fokozatosan áttértek a letelepült termelő életmódra (amely a Kárpát-medence területén Kr. e. 6000/5000 körül, a Közel-Keleten még korábban, Észak-Európában pedig sokkal később, Kr. e. 4000/3000 körül történt meg, jól ki rajzolva a házasítás központját és az ismeretek délről észak felé tartó lassú terjedését térben és időben) a marhát még csak húsállatként használták. Talán a tejét is kifejték és megitták, de abból nem készítettek további eljárásokkal tartósabb fogyasztási cikkeket, vagyis feldolgozott tejtermékeket, úgymint például sajtot, túrót, vaját, kefir. Ezeket a készítési eljárásokat, amelyek az erjesztés kémiai folyamatához kötődtek, még nem ismerték. Nem ismerték az állatok igavonó erejét sem, ezért a háziállatok kihasználási foka egyfajta elsődleges, primér szerephez jutott mindössze. A neolitikus kultúrák szakrális életében a rituálékhoz köthető jelenségekben és leletekben rendszerint a szarvasmarha-bika jelenik meg, amely a termékenységi erőt jelképezi, és a férfi princípium fontosságát, előretörését hangsúlyozza. Bika szarva, koponyája (*bucranium*) díszítette az épületeket, megjelent az oltárokon és az edényeken díszítő motívumként (*horns of consecration*).

Mikor és hogyan változott meg ez a viszony ember és állat között? A házasítás első fokához hasonlóan a második neolitikus forradalom is fokozatosan és lassan játszódott le és összetett, egymásra épülő folyamatok sora volt.

A Közel-Keleten talált leletek arra utalnak, hogy az elsődleges házasítási folyamathoz hasonlóan a Másodlagos termékek forradalma néven Andrew Sherratt régész által leírt jelenség is itt kezdődött és terjedt észak felé. A Kárpát-medence területén a késő rézkorban érte el, északon még későbbre is tolódhatott. A legkorábbi letelepedett falusias életformában eltöltött életmódban 2000-2500 évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az akkori emberek által összegyűjtött tapasztalatok az állattartás terén további változásokhoz és újabb vívmányokhoz vezessenek. A megfigyelésekből levonható tudás mellett ez viszont már kifejezetten emberi beavatkozásokat is tartal-

mazott. A fokozatos tenyészállat-válogatásnak és speciális pároztatásnak köszönhetően ekkorra már egy háziállat-fajon belül is altípusok, fajták kezdtek megjelenni attól függően, milyen tulajdonságokat akart az állattartó előtérbe helyezni. Ez a szarvasmarha esetében például bővebben tejelő teheneket, kisebb szarvval rendelkező, az emberre kevésbé veszélyes állatokat, vagy éppen több és zsírosabb vagy ellenkezőleg, soványabb húst adó fajtákat eredményezett, ahogy az a házigazda igényeit szolgálta. A juhek esetében a speciális tenyésztésnek és mesterséges szelekciónak köszönhetően jelentek meg azok a fajták, amelyek gyapja egyre hosszabb és fibrinjé összesodorhatóbb, tehát szövés-fonásra alkalmas lett, ezzel egy új alapanyagot szolgáltatva a felhasználható, korábban pusztán növényi alapanyagokra korlátozódó anyagfajták előállítására, és a ruházatkészítés terén.

Az így kapott plusz-termékeket fel is kellett dolgozni, ehhez pedig új eljárások, eszközök és módszerek szükségeltettek. A másodlagos neolitizáció és a másodlagosnak nevezett termékek (mint a tej, gyapjú, és az állati igavonó erő) kihasználása egy sor forradalmian új technológia megjelenését vonta magával. Az állati gyapjú fonásához alkalmas nehéz orsógombok például a késő rézkori Baden-komplexum korai időszakát képviselő Boleráz-kultúrában bukkannak fel először az őskorban. A sodrott állati szőrzetből készült zsinogdarabok lenyomatait legkorábban a Baden-komplexummal egykorú, az Alföld területére a messzi, keleti steppéről érkező késő rézkori Gödörsíros kurgánok és néhány kora bronzkori kultúra (Makó, Hatvan, Somogyvár–Vinkovci) edényén látjuk viszont lenyomatként. A szövőszeles szövés legkorábbi régészeti bizonyítékának jelei, az agyag szövőszelek-nehezékek a hazai kora bronzkori tell-kultúrákban jelennek meg (Nagyrev, Vartya, stb.). Néhány speciális, az új erjesztési eljárással tartósított élelmiszer-termékhez kapcsolódó edényforma is ekkor bukkan fel, például a rázós módszerrel készülő vaj köpülője, a Boleráz és Baden edénművesség különleges edényformája, az ún. halbárka alakú edény; valamint egy általában nagyméretű, belül bütykökkel kiképzett edényforma amelyben erjeszteni lehetett (nem csak tejet, de bármilyen más anyagot, például növényi termékeket is, végtermékként ecetet, pálinkát, sört, bort eredményezve), amelyet pácedénynek nevezünk minden kultúra edénművességében; továbbá a tölcsér és az egyéb formájú szűrőedények.

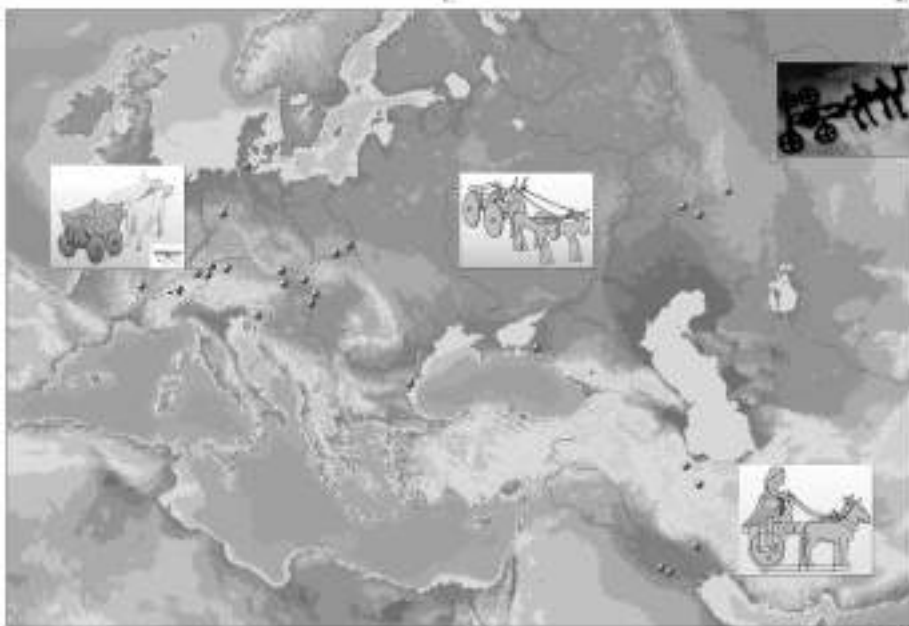
Az állati igavonásra utaló leleteket a középső rézkor végi-késő rézkori állatábrázolásokon látjuk először. Ez az áttörés testesül meg a legkorábbi kerék és kocsileletekben is, amelyek a leletek tanúságai szerint majdnem egyszerre bukkannak fel a mezopotámiai városállamokban, a keleti steppék legkorábbi nomádjainál és a közép-európai paraszttársadalmakban. A kerék, amelynek elvén később számtalan más technológia épül fel (gyakorlatilag minden, a rotáció elvén működő találmány, például a malom, a rokka, stb.), ijesztő gyorsasággal terjedt az akkori világ kulturái között. Felhasználása és széles körű alkalmazása elképesztő mértékben megkönnyítette az emberi élet szinte minden aspektusát, legyen az hétköznapi munka, harcászat vagy akár szakrális témakör. Az ember a kerék segítségével hirtelen nagyobb terhet tudott hosszabb távolságra szállítani, kitolva ezzel az „egy napi járóföld” fogalmát. Korábban szállítás

1.

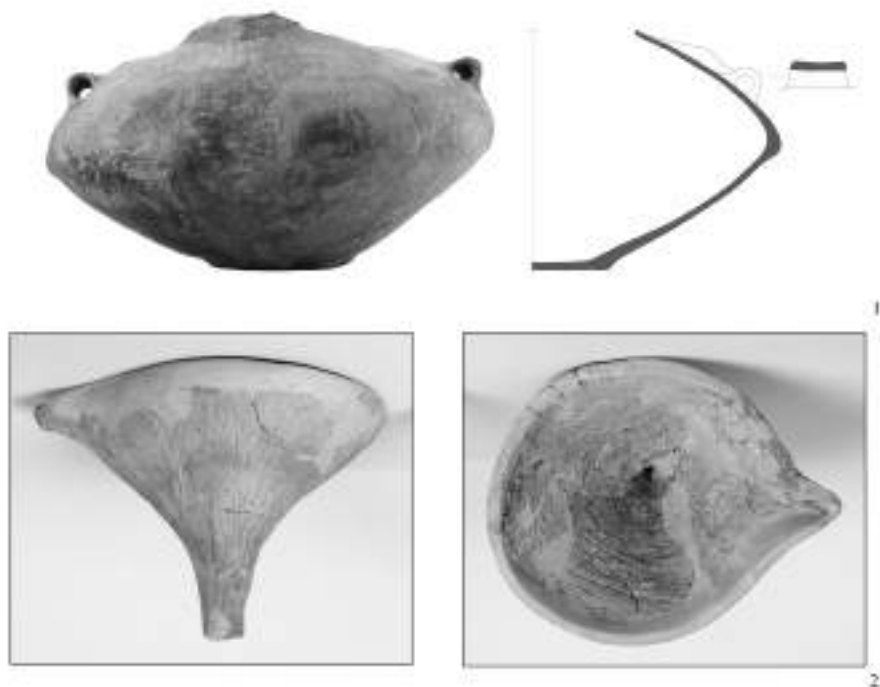

2.

3.

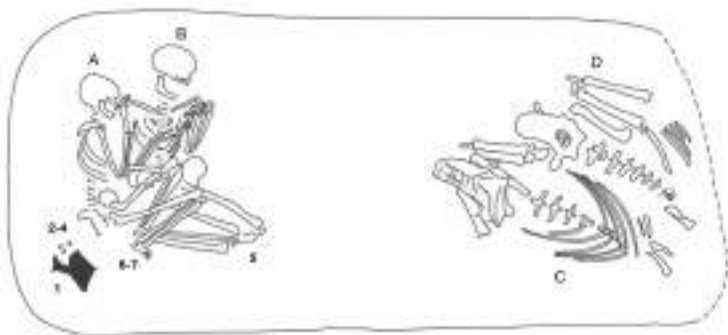
1. Szarvasmarha temetkezések Európában Kr. e. 3600 és 2000 között.
2. Páros szarvasmarha temetkezések Európában Kr. e. 3600 és 2000 között.
3. A legkorábbi kerék- és kocsileletek az Óvilág területén Kr. e. 3300/3100-tól.

1. Halbárka alakú vajköpülő (rázó) edény a badeni kultúra Hódmezővásárhely melletti településéről. 2. A Somogyvár–Vinkovci-kultúra tölcsére Balatonöszöd melletti településéről.

céljára csak a vízi járművek voltak hadra foghatók. Ahogy a szárazföldre ért az áru, onnan emberi erővel cipelték tovább. Bár a szárazföldi szállítás céljára minimum járható utakra volt szükség, ezek kiépítése még mindig célravezetőbb volt, ahogy behálózták és összekötötték a hatalmas kiterjedésű szárazulatokat, mint a vízi szállítás, amely csak a vízfolyások mentén virágzott, de a vízfolyásokat nélkülöző száraz vagy magasabban fekvő belső területeket nem érte el.

A nyílt falvakban élők a legelők nyári kiégése után felhajhatták nyájaikat a meszszebben fekvő, de a kocsi segítségével már elérhető, nyáron is zölden maradó hegyi legelőkre, sőt, az itt kaszált szénát le is tudták hozni a kocsival a hegyről és beszállítani a téli takarmányt a falvakba. A kereskedők távoli tájakat tudtak bejárni, kincseiket felkutatni, az eltérő ismereteket és portékákat terjeszteni és cserélni, és a megszerzett információ a megfelelő fülekbe való juttatásával ezeket az ígéretes földeket akár lerohanni, meghódítani. Az életmód javulásával együtt megkezdődött és egyre nagyobbá vált a társadalmi egyenlőtlenség, nőtt a lélekszám, amely azzal is együtt járt, hogy a korábban vérségi alapon felépülő kisebb falusias társadalmak eltűntek és átadták helyüket a magasabban és felülről szervezett, nem családi alapon létrejött közösségeknek, amelyek Egyiptom és a Közel-Kelet területén már ekkor elérték a korai államiság fokát.

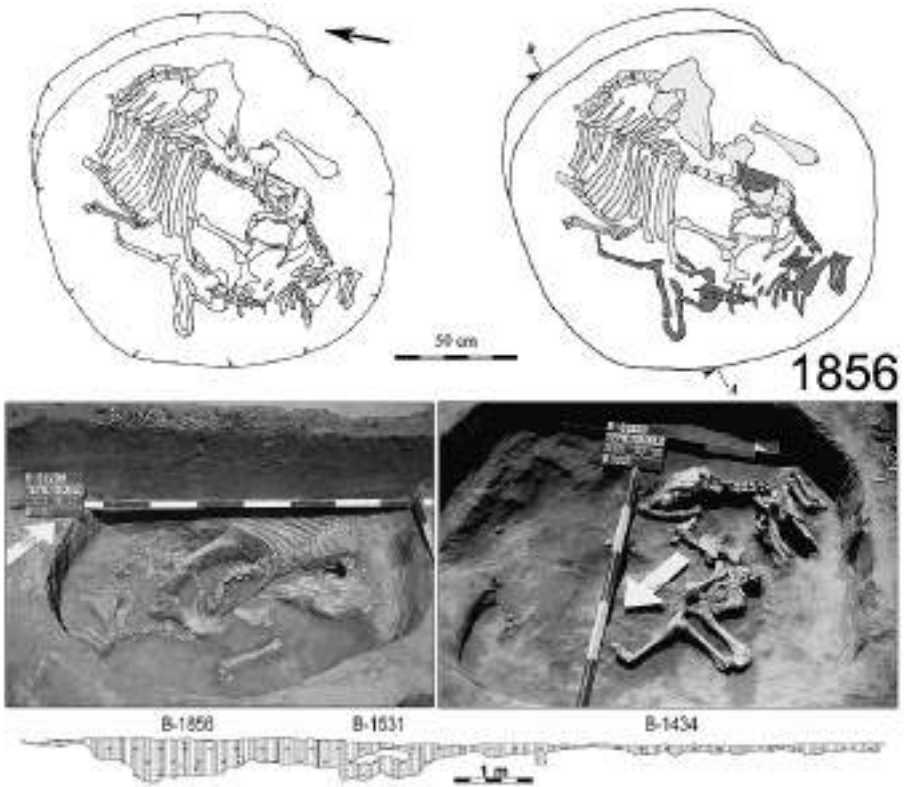

1. Budakalász–Luppa-csárda badeni temető 3. sírja Bondár–Raczky 2009, Plate III. után.
2. A 177. budakalászi sír agyagból kiégetett kocsimodellje Bondár–Raczky 2009, Plate LXXIX. után.

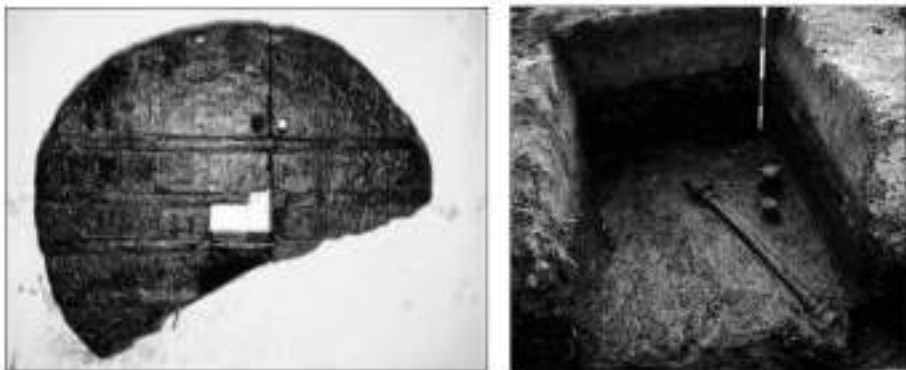
Még az 1950-es években látott napvilágot a badeni kultúra budakalászi temetőjének egyik feltárt sírjában a legkorábban megismert régészeti leletként egy agyagból készült miniatúr kocsimodell. További évtizedeknek kellett eltelni, amíg a legkorábbi fából készült ígát egy svájci bolerázi településen feltárták a Boden-tó partján, egy fa kereket és tengelyt pedig szintén bolerázi településen, de már a Ljubljana-mocsarakban ástak ki. Ezek a kezdetleges szállítóeszközök még kerék nélküli vontató, szekrényes szán, majd kétkerekes taliga-verzióban, rögzített vonórúddal, nagyméretű, egyben vagy két/három nagyobb részből összeállított, fából készült tömör kerekekkel, a kerékkel együtt forgó tengellyel készültek, amelyek kifejezetten alkalmasak változó magasságú terepen és vizes-mocsaras vidéken. Alig változott formában ilyen szállításra alkalmas alkotmányokat még ma is használnak a keleti steppék nomádjai, Anatólia és a Balkán egyes paraszti kultúrái.

Míndez azonban talán sosem játszódtott volna le külső kényszerítő körülmény nélkül. A másodlagos neolit forradalom mögött két alapvető tényező húzódott. Az egyik, belső tényező az volt, hogy az évezredek megszerzett tudás az állattartás területén immár rendelkezésre állt. A másik, a külső tényező azonban az időjárás volt: ez indukálta, hogy a megszületett tudást a gyakorlatba átültessék. Az Óvilág ismert és ember által lakott területein a középső és a késő rézkor folyamán radikális változás észlelhető, kb. Kr. e. 4000-től 3600/3500-ig. Valamilyen okból kifolyóan az addigi életmód és letelepedési minta megváltozik, az emberi települések sokkal kisebbek, jelentéktelenebbek, és számuk eleve kevesebb összehasonlítva a korábbi javarészakkal. Eltűnnek a hosszú életű, egy helyben kiépült falvak és az azok határában található temetők is. A megváltozott világban az emberek a korábban elsődleges földművelésről áttérnek a korábban másodlagos állattenyésztésre, amely a közösségtől jóval nagyobb mobilitást igényelt, a csordák védelme és vándoroltatása a legelők után, az állatok terelése pedig egy jóval harciasabb és szervezettebb, férfi-központúbb társadalmat.

A különböző háttérvizsgálatok azt mutatják, hogy nem egységes koreográfiában ugyan, de az életmód-változások mögött az egyre szeszélyesebbé váló éghajlat állt, kényszerítve az embereket arra, hogy korábbi letelepült földművelő életüket felhagyják, és áttérjenek az időjárásra kevésbé érzékenyen reagáló, a megélhetést ilyenkor jobban biztosító állattenyésztésre. Ez az áttérés és fokozatos hangsúly-eltolódás okozta, hogy ebben az ágazatban egyre több fejlődés és változás, egyfajta forradalom játszódtott le. A pozitív változások ellenére ugyanakkor a rövid időközönként szélsőségesen változó (hol hűvös-hol meleg/hol száraz-hol esős periódusok), ezért a földműveléshez kiszámíthatatlanná váló klíma miatt nem történt meg az a fejlődés az emberi társadalmakban, amelyet az ekkor megszülető új technológiák életre hívhattak volna. Ahhoz, hogy ezek az új ismeretek valóban kamatoztassák az emberi tudást az élet minden területén, ezzel stabilitást és jólétet hozva a közösségek életébe, szükség lett volna arra, hogy az állattartásban megszerzett tudást a földművelésbe is át tudják ültetni. Ez azonban nem valósulhatott meg, mert a földművelés szempontjából elengedhetetlenül fontos kedvező időjárási feltételek nem voltak adottak. Csak a kora

A 1856. számú áldozati gödör páros szarvasmarha temetkezéssel a badeni kultúra Balatonöszöd mellett feltárt településén.

Fa tömör kerék és tengely Stare Gmajne bolerázi településről, a ljubljanoi mocsarak területén, A. Velušček után.

bronzkor végétől, még inkább a középső bronzkor időszakától látjuk a javuló és stabilizáló éghajlatnak köszönhetően az állattartás terén végbement tudást és annak hasznát megjelenni a földművelésben is. Ennek köszönhetően az igavonó állatok erejét felhasználják a földek művelésére: megjelennek az első ekék, amelyek segítségével nem csak nagyobb szántókat, de rosszabb minőségű talajokat is meg lehetett művelni kevesebb emberi erővel, valamint a mélyebb szántással jobb termést és akár más jellegű növényeket (pl. a nedvességet jobban tűrő rozst) termeszteni.

A kocszi-innovációhoz természetesen az igavonásra fogható állatok tartásának fejlődése is szükséges volt, ennek lenyomata azonban a késő rézkori társadalmak állatcsont leleteiben nehezen észlelhető régészeti módszerekkel. Az állatcsontok nem árulkodnak arról, hogy az állatok csontváza, mérete nagyon megváltozott volna, és a jobban tejlő tehenekre utaló jelek sem jelennek meg ebben a típusú anyagi kultúrában. Annyi azért látszik, hogy az igavonó ökrök sarokcsontjai az erő kifejtés miatt komoly fizikai elváltozást, deformációkat mutatnak, és ez a jelenség – a fokozott erőbevetel jele – a késő rézkori állatok csontjain válik gyakorivá. Néhány szarvasmarha szarván kötélynyomok okozta bevágódás figyelhető meg. Az igavonó erőt az ábrázolások szerint ebben a korai időszakban a szarvasmarhák látták el (a ló háziasítása ekkor kezdődött, de fogatolásban és lovaglásra való használatuk csak a középső bronzkortól, a könnyű, küllős kerekű kocsik megjelenésével indult meg, a késő rézkorban még húsállatok voltak). Kezesebb tehenet és még fiatal korában kasztrált bikát, vagyis ökröt fogtak be. A magyar néprajzi irodalom szerint az ökör a négy évesnél idősebb, herélt szarvasmarha. A bikaborjút tavasszal az első fűre menendő korában herélik ki. Három éves koráig tinónak hívják, majd négyévesen, ameddig betanítják, ökörtinón, majd ha betanult és rendszeresen jármolják, igás ökör. Miután az ökör megöregedik és a hízóba kerül, göbolynek vagy sörének hívják. Az ökörfogat mindig párosával összefogott (2–8) állatból állt; a terhet az ökrök nyakjárom és rúd segítségével húzták. Csak az első két ökröt irányítják a hopsza, vagyis jobbra és a csalé, azaz balra szavakkal. Pontosán meg van határozva, hogy milyen súlyú ökör a fogat mely posztjára kerülhet.

A szakrális világban, amely valamely módon mindig az élő világ valamiféle változata, szintén jelentkezik az állattartás fejlődése és fontossága. A szarvasmarha, és különösen a tehen tisztelete a késő rézkortól megjelenő individuális állatfigurákban, a badeni településeken feláldozott állatokban, néhány temetkezésben, valamint a korszak szent helyeinek ábrázolásaiban tükröződik. Az állatfigurák kiégetett agyagból vagy rézből készült önálló figurák vagy kocsimodellek előtti applikációk, esetleg teljes, önálló zoomorf edények. Gyakori, hogy párosával ábrázolják őket, igavonó állatokként. Ugyanez az ábrázolásmód köszön vissza az Alpok magaslati legelőit és rézkinceit kereső pásztorok által épített magaslati szentélyek falán sziklavésetként, ahol a párosával befogott állatok jól láthatóan kocsit vagy ekét húznak. Párosan eltemetett állatokat tártak fel a budakalászi 3. számú női-férfi páros temetkezésben, és az alsónémedi temető 3. számú férfi-női páros sírjában is. Ezeket a duplán páros emberi és marha-temetkezéseket több mint fél évszázada kocszi-temetkezésnek tartják.

Az sem ritka, hogy az állatok nyakán kezdetleges kötélből készült heveder, vezetőszerű látható, amely a kezességre és az ígához szoktatásra utalhat. A településeken feltárt véres állatáldozati gödrök közt a szarvasmarha éppoly gyakori, mint a juh. Többségük azonban borjú, ami zsengeáldozatot valószínűsít. A felnőtt állatok többsége tehén, néhány esetben bika, ekkor azonban több állattal vagy emberi temetkezéssel együtt található, közösségi áldozatban. A fektetésük igen változatos és nagyon valószínű, hogy minden egyes fektetési mód más-más áldozattípust jelent. A korábbi elképzelésektől eltérően a Baden-komplexum korai, Boleráz időszakában egyáltalán nem fordulnak elő, csak a klasszikus Badenben jellemzőek. A páros szarvasmarha-áldozatok azonban nagyon ritkák közöttük.

A tanulmány témája az, hogy ezeket a páros szarvasmarha-temetkezéseket (ha temetők sírjában) vagy áldozatokat (ha települések gödreiben találjuk őket) vizsgálja meg közelebbről, hogy valóban lehetnek-e kocsi-temetkezések részei.

Elsőként tekintünk át a badeni temetők sírjait. Az 1949-ben Korek József által feltárt alsónémedi 3. sírt 1961-ben Csalog József értelmezte először a közösség vezető házaspárának és az előttük talált szarvasmarha-párt egy temetési vagy más néven halotti kocsi részének. Hasonló értelmezést kapott a budakalászi 3. sír is. Itt azonban Bökönyi Sándor meghatározta az állatok életkorát, mert az *in situ* felszedett páros ember-állat temetkezés bekerült a Magyar Nemzeti Múzeum akkori régészeti kiállításába. Bökönyi egy nyolc éves tehenet és egy másfél éves borjút határozott meg a ránk maradt feljegyzések szerint, miközben az eredeti csontvázak a 2000-es években kezdődő temetőfeldolgozás idejére elvesztek. Az alsónémedi páros ember-állat temetkezéséből eleve nem is készültek archaeozoológiai vizsgálatok. Bökönyi meghatározása az, amely az igavonó páros és a kocsizás ellen szól: ilyen életkorral az összetétel egy anya és borja viszonyra utal, a fiatal állat kora miatt nem lehetett még igavonó. Kocsira utaló nyomok egyébként sem kerültek elő, azt a későbbi értelmezések is csak odaképzelték, mint olyan szerves anyagokból készült építményt, amely hazai viszonylatok között általában maradéktalanul elenyészik. A két sír megjelenése azonban kísértetiesen hasonló, az állatok fejükkel egymás felé fordítva, az emberpár előtt hevernek. A korszakban igen ritka, hogy egyáltalán nagyobb sírszámú temetők léteznének, a két eset éppen a kevés számú kivételhez tartozik. Jobban megnézve azonban a budakalászi sír felnőtt tehene nem teljes, csak egy részleges csontváz, amelyet az eredeti feltáró Soproni Sándor. és a korai közlő, Banner János helyesen csak sír(étel)-mellékletként és nem marha-temetkezésként értelmezett. A későbbi Csalog- és az azt követő hasonló Fettich-értelmezés nemcsak helytelen, de a gondosan rögzített előkerülési körülményeket is felülírta a valósághoz képest. A Baden-kultúra két páros ember-szarvasmarha temetkezésének esetében tehát teljességgel kizárható, hogy a sírokban halotti kocsi vagy igavonó pár lenne.

Magyarország területéről a badeni településekről Balatonőszödön, Dunaszentgyörgyön és Mezőkövesden tártak fel 1-1 páros szarvasmarha-áldozatokat, gödrökben. Ezt a három előfordulást összehasonlítva azzal, hogy egyetlen állatot tartalmazó állatáldozat – többnyire fiatal szarvasmarha – szinte valamennyi badeni településen

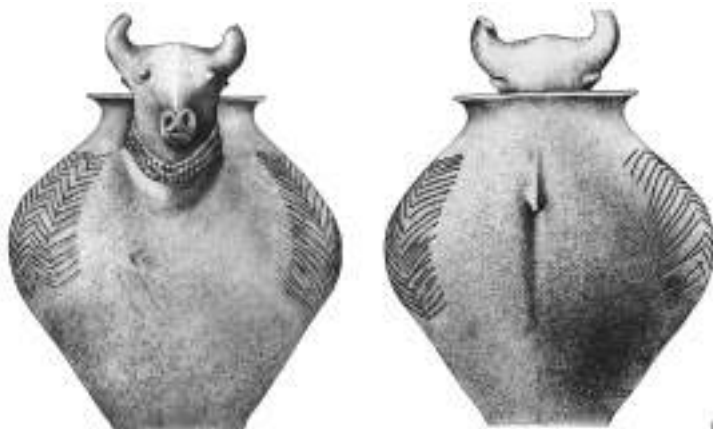
előkerül és ezek ismert száma 1000 feletti, látjuk az arányok kontrasztját. Hiába gyakori a szarvasmarha-áldozat, páros nagyon kevés van köztük. Balatonószöd a Baden-kultúra legnagyobb megkutatott települése, ahol 47 szarvasmarha-lerakatot találtunk 30 objektumban, ezek közül 36 volt teljes csontváz, a többi 17 részleges. A juh-áldozatok száma ezek mellett 71 egyed volt 11 objektumban. A 47 szarvasmarha-lerakattól mindössze az 1856. gödör őrzött páros marha-áldozatot. Az életkor-meghatározás alapján azonban itt is tehén–fiatal borjú koreográfia található, amely kizárja, hogy valaha is igavonó párost alkottak volna. A gödör térfogata pedig azt zárja ki, hogy a két állat testén kívül még egy kocsit is befogadott volna, erre ugyanis egyszerűen nem volt hely.

Mi a helyzet, ha Magyarország határain kívül tekintünk? A Baden-komplexum ugyanis a Duna mentén a Fekete-erdőtől a Fekete-tengerig terjedt, 14 mai állam területén. Szőgyén szlovákiai település határában is ismert egy badeni településrészlet, amelynek 328/74. számú kerek gödrében két szarvasmarha feküdt: az egyik öt, a másik nyolc évesnél öregebb. Mindkettő kasztrált ökör volt, és a patológiai elváltozások arra mutattak, hogy életükben igavonó párt alkottak: az öregebb ökör volt a bal, a fiatalabb a jobb szélén befogva. Kocsinak azonban itt sem volt nyoma, és a gödör térfogatát elnézve – helye sem.

A kelet-német Niederwünsch lelőhelyen (Saal) az utóbbi években végeztek leletmentést, amelynek során páros szarvasmarha-temetkezéseket és hozzájuk kapcsolódó, kocsikerék-lenyomatként értelmezhető, a talajba mélyedő jelenségeket tártak fel. A lelőhelyen két időbeli horizont különül el: a korábbiak Kr. e. 3600–3500 között a Salzmünde vagy a késői Baalberg-kultúrába, a későbbiek Kr. e. 3300–3000 között a Walternienburg-kultúrába tartoznak. Itt tehát nemcsak a páros igavonó állatok, de már az általuk húzott kétkerekű kocsik megléte is igazolható volt régészeti módszerekkel.

Az elmúlt évtizedek során Dánia területén is találtak jónéhány olyan leletet és jelenséget, amelyek a páros, igavonó szarvasmarhákkal és a kocsizással hozhatók összefüggésbe. A dán lelőhelyek többsége azonban nem olyan egyértelmű, mint a német volt. A jelenségek többségénél a szarvasmarhák hiányoznak: az adott talajviszonyok között éppen az állatcsont enyészik el, így maguk az állatok nem vizsgálhatók semmilyen rendelkezésre álló módszerrel. Több lelőhelyen semmi, vagy csak egyetlen fogtörődék utal az igavonó állat egykori jelenlétére. A kocsik maradványai ezzel ellentétben szinte mindenütt világosan kirajzolódnak: a két kerék bemélyedő keréknyoma a köztük előre, az állatok irányába mutató vonórúd lenyomatával. Mi több, a lelőhelyeken és azok között fapalából készült korabeli utak vezettek, és ezek hálózata jórészt egybeesik a későbbi középkori és modern úthálózattal.

Mi a helyzet a korai államalakulatokkal délen, az afrikai és az ázsiai kontinensen? Ha az európai, állam nélküli korabeli őskori kultúrák ilyen ellentmondásos adatokat szolgáltatnak, talán a velük egykorú szervezett államok területén más helyzet fogadja a régészt: több adat, gazdagabb jelenségek és leletek, esetleg írásos források...?

1.

2.

4.

1. Szarvasmarha alakú zoomorfedény nyakán hármaskötéssel Kővári K. után.
2. Állatszobrocskák a bolerázi kultúra Pilismarót mellett feltárt temetőjéből Torma I. után.
3. A bolerázi kultúra kerék nélküli kocsiszekrénye, előtte két igaz szarvasmarhával Radosna lelőhelyről, V. Němejcová-Pavůková után.
4. Réz kincs Bytjín lelőhelyéről: négy lapos réz vésőbaltán álló páros, igába fogott szarvasmarha figura, amelyek nyakán kettős kötéllal, közöttük pedig járom figyelhető meg, E. Šturms után.

A szarvasmarha-lerakatok kifutása Kr. e. 2200/2000-re tehető. Ez az időszak egy nemrég felfedezett időjárási anomáliával korrelál, az ún. *4.2.ka BP event*-el, vagyis a „4200 évvel ezelőtt történt esemény”. A ránk maradt források és leletek szerint a korai birodalmak területén drasztikus időjárás-romlás történt, éspedig száraz, forró időszak köszöntött be, amíg Európa északabbi részeit éppen ellenkezőleg, esők és áradások sújtották. Ez az időjárási anomália II. Pepi fáraó hosszú uralkodásának végén (Kr. e. 2246–2152) kezdődött az óegyiptomi királyságban.

Sajnálatos módon a korai birodalmak kezdeti történelmét alig ismerjük. Az óegyiptomi királyságnak a 3. dinasztia alatti második királyától, Dzsószerától (Kr. e. 2624–2575) kezdődik az adminisztráció. Mezopotámiában a sumér, akkád, prototólami birodalmak, Mari és Ebla városállamai a Dzsosmet Naszr periódussal Kr. e. 3100–2900 közé keltezhetők, így hát a korai dinasztikus periódus Kr. e. 2900 és 2350 között részben egyidős az európai jelenségekkel. Bár Kr. e. 3100/3000 körül ezek már felemelkedtek, mégis csak Kr. e. 2600/2500-tól dokumentálták magukat, így a vizsgált időszak korai része itt is elveszik számunkra. Mezopotámiából kocsi-ábrázolásokat, előkelő kocsi-temetkezéseket találtak fa kerekekkel Kish, Szúza, Lagas, Ur, Uruk, Mária lelőhelyeken.

Egyiptomban Núbiából nagy szarvú szarvasmarhákat importáltak háziállatoknak. Önálló kultuszuk is fontos volt, a bika az Ápisz-, a tehén a Hathor-kultuszban játszott főszerepet, de a halotti kultuszokban is szerepet kaptak, mint mellékszereplők. A legkorábbi ránk maradt fáraó-halotti szertartás leírása I. Széthi fáraó (Újbirodalom, 19. dinasztia, Kr. e. 1290–1279) haláláról tudósít részletesen. A fáraó bebalzsamozott testét a szarkofágjában egy napbárákába fektették, amelyet ökrök húztak a temetési menetben (halotti kocsjának valójában kerék nélküli szán volt). I. Széthi sírja a Királyok Völgyének legdíszesebbjei közé tartozik, falára a fáraó kívánságára a Hathorral kapcsolatos ún. „égi tehén mítoszt” festették fel. Mielőtt a koporsót a múmiával levontatták volna a hosszú folyosón, egy utolsó, véres áldozat következett. A papok egy borjút vonszoltak oda. Egyikük meglendített egy bárdot, és egyetlen csapással levágta az állat jobb mellső lábát. A borjú bögve zuhant a földre. Az áldozati papok nekiesetek a még élő, védekező állatnak, feldarabolták, a húsokat egy kókockán feketén füstölő áldozati tűzbe dobták, és közben az Éghez imádkoztak. Amikor a lángok a hús nagy részét elemésztették, a papok megragadták a koporsót és végső nyughelyére tették.

A páros szarvasmarha-temetkezések tehát az óbirodalmakban tényleg igavonó állatok voltak, szállítóeszközöket húztak, és sokszor kísérték utolsó útjukra egykori gazdáikat, vagyis halotti jármű elé is fogták őket. Az európai őskori kultúrákban ennek csak egyes elemei fedezhetők fel, de nem zárható ki az ismeretek és szakrális alkalmazásuk teljes egyezése vagy részleges párhuzama sem, amely mögött a másodlagos termékek forradalma húzódott.

AJÁNLOTT IRODALOM

HORVÁTH Tünde (2010): A szárazföldi szállítás kezdete és hatása a Boleráz/Baden kultúrák életében. Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve LII, 95–139. (https://www.academia.edu/2160436/Horv%C3%A1th_T._2010._A_sz%C3%A1razf%C3%B6ldi_sz%C3%A1ll%C3%ADt%C3%A1s_kezdete_%C3%A9s_hat%C3%A1sa_a_Boler%C3%A1z_Baden_kult%C3%BAr%C3%A1k_%C3%A9let%C3%A9ben_The_dawn_and_the_impact_of_overland_transport_in_the_life_of_Boler%C3%A1z_Baden_Culture_.Ny%C3%ADregyh%C3%A1zi_J%C3%B3sza_Andr%C3%A1s_M%C3%BAzeum_%C3%89vk%C3%B6nyve_LII_95_139)

HORVÁTH, Tünde (2015): Die Anfänge des kontinentalen Transportwesens und seine Auswirkungen auf die Bolerázer und Badener Kulturen (<http://www.archaeopress.com/Public/download.asp?id=%7BCA1D718A-6328-4AB5-AFA6-3A0CDCB691A9%7D>)